

УДК 001.19

Л.Г. Дротянко, д-р філос. наук, професор

**ДЕМАРКАЦІЯ НАУКОВОГО ТА ПОЗНАУКОВОГО ЗНАННЯ
(до 75-річчя С.Б. Кримського)**

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Стаття присвячується творчому доробку видатного українського філософа С.Б.Кримського в галузі філософського осмислення феномена знання та принципів його поділу на наукове й позанукове.

Вступ

Велич ученого полягає не в тому, що він самотньо височіє на безлюдній вершині, гордовито споглядаючи метушно своїх родичів по науковому цеху, а в тому, що, перебуваючи поруч з іншими науковцями, він точніше й глибше окреслює сутнісні характеристики дійсності, взяті в їх всезагальних зв'язках. Як правило, у науці (та й у філософії) таких постатей в один і той же період розвитку науки виявляється декілька (Ломоносов і Джоуль у фізиці; Лобачевський, Ріман і Бойяні – в математиці тощо), і цей факт лише зайвий раз підкреслює їх унікальність. С.Б.Кримський теж постає не самотнім серед сучасних вітчизняних і зарубіжних філософів. Упродовж майже п'яти десятиліть він наполегливо формував (і продовжує цю справу зараз) цілу генерацію українських філософів, для яких філософія постає як “життя в Істині” (С.Б. Кримський).

Постановка завдання

Науковий доробок самого Сергія Борисовича досить широкий за галузями філософського знання, у які він здійснив вагомий внесок. В одній статті неможливо бодай коротко охопити його увесь, тому зосередимося на одному з напрямків його наукової діяльності, яким він займається впродовж тривалого часу, а саме на становленні співвідношення між різними формами знання – науковим та життєво-практичним; природничо-науковим і соціально-гуманітарним; науковим і філософським; наукою, релігією, мистецтвом і мораллю; науковим та псевдонауковим. Ця проблема залишається перманентно актуальною, оскільки в усі історичні періоди функціонування й розвитку науки час від часу здійснюються спроби або принизити роль науки в суспільстві, оголосивши останню таким собі монстром, що несе зло для людської цивілізації, або ототожнити з нею інші види знання, яким їхні носії прагнуть надати зовнішніх ознак науковості.

Основна частина

У сучасних умовах спостерігається сплеск різних окультних, паранаукових, релігійно-містичних тощо форм знання, які їх носії

намагаються видати за наукові, більше того, за абсолютну істину. Слід зазначити, що з таким явищем Сергій Борисович вів послідовну боротьбу, щоразу знаходячи могутню аргументацію у відстоюванні позицій справжньої науковості. Вже у своїй монографії “Наукове знання і принципи його трансформації” [1], виданій 1974 року, він ретельно проводив демаркаційну лінію між наукою та не-наукою, окресливши основні риси науковості. А з кінця 80-х рр. ХХ століття вийшла ціла низка його праць, у яких він розвивав ідеї сучасної гносеології та епістемології.

І в усіх його працях присутні глибока переконливість і доказовість теоретичних висновків. Мабуть, саме тому Сергію Борисовичу було доручено написання статей “Знання” та “Наука” в нещодавно виданому “Філософському енциклопедичному словнику”, у яких він, з одного боку, розмежовує знання, гадку, віру та просту інформацію [2, с.229], а з другого – протиставляє науку містиці й марновірству, визначаючи такі основні ознаки наукового знання, як строгість, доказовість, об'єктивність, спрямованість на посилення прогностичної сили теорій, їх евристичності та практичної ефективності [2, с.411]. У цих статтях С.Б. Кримський врахував сучасні світові здобутки в галузі гносеології, філософії науки та епістемології, узагальнивши їх і суттєво поглибивши розуміння наукового пізнання в сучасних умовах.

Разом з тим він не лише розрізняє наукове та не-наукове знання, але й показує нерозривну єдність усіх форм знання в системі культури. Зокрема, спільно зі співавторами П.Ф. Йолоном та Б.О. Парахонським він репрезентує науку як культурний процес, зазначаючи, що “культурна система пізнання ... включає “світогляд”, філософію, теологію, політичну ідеологію і наукові теорії тією мірою, якою дана система переважає в деякому культурному контексті” [3, с.87]. При цьому автори зазначають, що засобом відмежування справжнього знання від незнання та гадки або одного типу знання від іншого є рефлексія, яка задає спосіб оцінки знання [3, с.159].

Такий підхід до демаркації знання дозволяє, на думку авторів, встановити обмеженість самої науки, а не тільки обмеженість інших форм знання.

У науці кінця ХХ – початку ХХІ століть відбулися кардинальні зміни як з боку об'єкта, яким виступає світ як коеволюція, так і з боку методів його пізнання. Відповідно до нових реалій у науці С.Б. Кримський розширює свої методологічні пошуки. У статті “Трансформація методологічної свідомості науки” він аналізує зміни, що відбулися в науковій раціональності і доходить висновку, що “навіть фізична реальність постає в сучасній науковій картині світу не як виключна однотипна тотальність, але через онтологічну відносність множинності потенціальних світів. ... В цих умовах і саме пізнання все більше набуває вигляду зондажу потенціальних світів. У науці виникає свого роду варіантне мислення, яке оперує з множинністю рішень проблемних ситуацій, і завдання вибору єдиного “царського шляху” змінюється пошуком комплементарності, доповняльності можливих сценаріїв подій” [4, с. 32]. У науковому пізнанні долається асиметрія протиставлення єдиної істини множині заблуджень завдяки припущенню багатолікості істинного результату, його конституювання через множину думок (гадок), можливостей, шляхів та заходів [4, с. 33]. Як видно з наведеного фрагмента, творча думка дослідника постійно перебуває в русі від усталених методологічних ідеалів, норм та принципів осмислення феномена науки до таких, що більш адекватно характеризують зрушення, які відбуваються і в науковому осягненні світу, і в засобах пізнавальної діяльності, й у культурі суспільства загалом.

Зокрема, С.Б. Кримський підкреслює особливості наукового пізнання кінця ХХ століття, спричинені формуванням міждисциплінарних наук – кібернетики, інформатики, синергетики, соціобіології, які породили нові науки про діяльність – ергономіку, праксеологію, логіку дій, соціологію праці, філософське вчення про практику [4, с. 35]. Завдяки цим змінам у методології науки зникає прірва між суб'єктом та об'єктом пізнання, змінюється статус суб'єктивного й об'єктивного в науці, відбувається перехід до нового типу об'єктів, а суб'єкт постає в образі людино-машинної системи, “де функції інтелекту розподіляються між формально-логічним апаратом машин та евристиком людської свідомості” [4, с. 37]. Виходячи із зазначеного, філософ виявляє своєрідність суб'єктно-об'єктної взаємодії наукового пізнання, у якому місце людини займає мислення машинно-людських систем, а на кордоні

між людиною та Універсумом виникає своє примарне буття, що зветься віртуальною реальністю. Разом з тим С.Б. Кримський залишається вірним собі, наполягаючи на тому, що і в цьому разі інваріантом ідеалу науки залишається “безкомпромісний пошук істини в її інтерсуб'єктивності та вимогливості щодо адекватного розуміння буття” [4, с. 38].

Проте в теорії пізнання кінця II тисячоліття когнітивний ідеал істинності доповнюється аксіологічними складовими. Зокрема, посилюючись на висловлювання М.О. Бердяєва, С.Б. Кримський обстоює думку, що пізнання постає як подія людської самоідентифікації, як переживання істини й акт її усвідомлення [5, с. 40]. Ціннісно-екзистенційний підхід до розуміння знання дозволяє розглядати його в системі форм комунікації та герменевтичної сенсореалізації в культурі. Результати наукових пошуків виявляються наслідком впливу художньої творчості, втілення ідейних прообразів, які використовувалися вченими як аналогі та здогадки. А фундаментальні наукові ідеї, на думку філософа, взагалі беруть свій початок у наскрізних структурах культури (архетипах), які пронизують увесь масив її історії. До них належать ідеї атомізму, еволюціонізму, симетрії та гармонії, ефіру й вакууму, хаосу та порядку тощо [5, с. 41]. А тому процес отримання наукового знання неможливо відірвати від інших форм освоєння людиною світу. Звідси випливає висновок, що позанаукове знання не лише має право на легітимацію, але й виявляє евристичну значущість для розвитку науки.

Так, С.Б.Кримський розглядає епістемічну роль моралі, яка має стосунок не лише до норм поведінки людей, але й до проблеми взаємодії людини з Універсумом. Як зазначає філософ, “її регулятивна роль виявляється і в пізнанні, в усякому разі в тих його аспектах, у яких істина поєднується з благом і красою” [5, с. 48], адже “на вищих регістрах пізнавального процесу людина виходить на фундаментальні питання своєї присутності у світі, на віковічні проблеми духовності і ноосферної причетності до буття” [5, с. 49]. Не менш важливою в пізнавальному процесі, на погляд Сергія Борисовича, є й роль мудрості як “життя в істині”, що не зводиться лише до теоретичної рефлексії. Він пише, що мудрість виступала як свого роду “досвідченість”, обтяжена етичною духовністю, оракульським пророцтвом глибин буття, бачення яких відкриває вищі цінності праведного життя [6, с. 54]. Мабуть, саме тому філософ називає філософією Г.С. Сковороди не його книги, а його “життя в істині”.

Принциповим для адекватного розуміння процесу пізнання загалом і наукового знання як рефлексії над пізнавальними результатами є, на наш погляд, розмежування С.Б. Кримським понять “пізнання світу” та “освоєння світу”. Як відомо, він вважає, що їх ототожнення “обтяжене неопросвітницькою редукцією усіх форм духовної діяльності, суспільної свідомості та світоглядної рефлексії лише до однієї теоретико-раціоналістичної орієнтації взаємодії людини зі світом, яка визначається через істиннісні значення” [6, с. 56]. Погоджуючись з необхідністю розмежування зазначених понять, все ж таки вважаємо, що *результатом освоєння* є також *знання*, хоча тут не йдеться про визначення їх істинності. Таку позицію обстоюють й інші філософи, зокрема І.Т. Касавін, який зазначає: “...у структурі будь-якого наукового знання були виявлені елементи, які не вкладаються в традиційне поняття науковості: філософські, релігійні, магічні, міфологічні, повсякденні уявлення; інтелектуальні і сенсорні навички, що важко піддаються рефлексивній вербалізації; соціально-психологічні стереотипи; специфічні інтереси і соціальні потреби... Усі ці елементи виявили свій тісний зв'язок не лише з науковою картиною світу та стилем наукового мислення; їх вплив виявився на рівні найспецифічніших наукових понять і процедур, і тим дужче, чим більше дана наука тяжіє до міждисциплінарності та філософських узагальнень” [7, с. 27-28]. Тому він вважає за необхідне розмежовувати наукове та ненаукове (позанаукове) знання, причому, до останнього типу він відносить “паранаукове”, “донаукове”, “псевдонаукове”, “антинаукове”, “наднаукове” і т.п. знання [7, с. 28]. Саме з такого погляду можна проводити демаркаційну лінію між науковим та позанауковим, але все-таки *знанням*.

Нам здається, що сам С.Б. Кримський певною мірою теж схиляється до подібного погляду. Так, у монографії “Запити філософських смислів” [8] він, зокрема, розглядає проблему раціональності, справедливо вважаючи, що вона не зводиться до суто логіко-інтелектуальної чи наукової діяльності, не витісняє суб'єкта з раціонального погляду на світ. Оновлена раціональність сьогодення включає проблему людини. Тому вона вже не може бути синонімом однієї лише науковості, логічності та обґрунтованості. Раціональність включає різні види й типи, зокрема, художню і практичну форми свого існування.

Художня раціональність визначається в тому аспекті, у якому *мистецтво може виступити як пізнання світу і результати якого оцінюються на істинність і хибність. Але мистецтво не*

зводиться тільки до пізнання” (виділено нами. – Л.Д.) [8, с. 97]. До того ж нам імponує спосіб, у який С.Б. Кримський протиставляє наукове та позанаукове знання, репрезентуючи останнє як різні форми містики і “нової міфології”. Він пише, що з ідейного боку – це хибний за ідеалами і засобами, хоч і зрозумілий за мотивами, опір тій експансії раціональності, яку знаменувала НТР. Адже прагнення розв'язувати всі проблеми буття за мірками науки веде до генералізації оцінок на істину й хибу, що саме по собі не містило б нічого негативного, якби не спричинювало забуття всього спектра інших людських оцінок: добра і зла, правди і кривди, краси і потворності тощо [8, с. 96-97].

Його однодумцем можна назвати відомого американського соціолога І. Валлерстайна, який у книзі “Кінець знайомого світу. Соціологія XXI століття” розмежовує також наукове знання та філософське. Він показує, що розрив між наукою й філософією відбувся у XVIII столітті, коли наука здобула панівні позиції в ієрархії галузей знання. Цей “розрив” породив важливу проблему, яка полягала в тому, що і теологія, й філософія традиційно претендували на осягнення *як того*, що є істина, *так і того*, що є благо. Емпірична наука вважала, що не володіє засобами, які допомагають відрізнити добре від поганого, а може лише встановлювати межу між істинним та хибним. Учені віддавали пошук блага на відкуп філософам і богословам. Саме розмежування істини й блага, на думку І. Валлерстайна, лежить в основі “двох культур” – філософія (або, ширше, гуманітарні науки) мала займатися виключно пошуком блага, а наука наполягала, що має монополію на істину [9, с. 251]. Виникнення суспільних наук, на його погляд, зближує філософію (і гуманітарне знання загалом) з природознавством, у надрах якого наприкінці XX століття виникла нерівноважна термодинаміка, яка дозволяє розглядати не лише природу, а й суспільство як нерівноважну систему, для становлення якої характерна “стріла часу”. Унаслідок цього, вважає він, сьогодні ми спостерігаємо “соціологізацію” всього знання, що дає можливість поєднати між собою істину і благо, а отже, науку та філософію. “У далекій перспективі, – зазначає І. Валлерстайн, – благо виявляється тотожним істині, оскільки істина дозволяє вибрати з усіх уявлень про нас самих оптимальні і змістовно раціональні. Ідея про існування двох культур, а тим більше ідея про суперечність між ними – це гігантська містифікація” [9, с. 256]. Він покладає надію на те, що усунення розривів між гуманітарними, суспільними і природничо-

науковими знаннями в майбутньому дозволить більш повно зрозуміти світ.

Ми не поділяємо думку І. Валлерстайна стосовно віднесення філософії до гуманітарних наук, оскільки філософія, на відміну від будь-якої науки – гуманітарної, суспільної чи природничої, не має конкретного предмета дослідження і її результати не можна перевірити на істинність чи хибність, тому демаркація між наукою й філософією є цілком виправданою. Інша річ, що ці дві форми знання у своєму історичному розвитку і в сучасних умовах живлять одна одну евристичними ідеями, спонукаючи до подальшого розвитку. На цю думку натрапляємо і в творах С.Б. Кримського. Зокрема, у “Запитах філософських смислів” він пише: “Філософія не має експериментального (взагалі емпіричного) апарата дослідження й тому не може доводити будь-які істини. Вона їх осмислює та вписує в контекст цивілізації. ... Вона забезпечує єдність культури та її зв'язок з наукою, тобто виконує інтегративну функцію” [8, с. 18]. Стосовно ж науки філософія виконує завдання методологічного забезпечення пізнання та освоєння світу, формулюючи норми, прийоми та принципи наукової раціональності, методологічну й світоглядну свідомість науковців, сприяє міждисциплінарному синтезу знань, виробленню загальної наукової картини світу як вищої форми систематизації теоретичних результатів [8, с.19]. З другого боку, філософія, здійснюючи рефлексію над досягненнями конкретних наук, генерує нові пізнавальні засоби, які в подальшому застосовуються вченими як методологічне підґрунтя для відкриття ще не пізнаних закономірностей у природі й суспільстві.

Висновки

Проведений вище аналіз проблеми демаркації наукового та позанаукового знання, звичайно, не

охоплює всієї гама проблем співвідношення між різними рівнями, формами та видами знання, які репрезентують соціально-психологічні, етичні, релігійні, міфологічні, побутові, навіть містичні, погляди, почуття, переконання, ідеали тощо в суспільстві, і виступають соціокультурним оточенням науки, як не охоплює він і всього багатства творчості С. Б. Кримського в цьому напрямку. Це лише деякі думки, що висвітлюють зазначену проблему. І, думається, ще багато чого для її дослідження зробить ювіляр, його послідовники та учні.

Список літератури

1. *Крымский С.Б.* Научное знание и принципы его трансформации. – К.: Наукова думка, 1974. – 207 с.
2. *Філософський енциклопедичний словник.* – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
3. *Йолон П.Ф., Крымский С.Б., Парахонский Б.А.* Рациональность в науке и культуре. – К.: Наукова думка, 1989. – 288 с.
4. *Крымский С.Б.* Трансформація методологічної свідомості науки // Наука та наукознавство. Міжнародний науковий журнал. – 1996. – № 3-4. – С.32-38.
5. *Крымский С.Б.* Культурно-экзистенциальные измерения познавательного процесса // Вопросы философии. – 1998. – № 4. – С.40-49.
6. *Крымский С.Б.* Місце пізнання в багатоманітності форм освоєння світу // Філософсько-антропологічні читання'98. – К.: Стило, 1999. – С.53-64.
7. *Касавин И.Т.* Миграция. Креативность. Текст. Проблемы неклассической теории познания. – СПб: РХГИ, 1999. – 408 с.
8. *Крымский С.Б.* Запити філософських смислів. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
9. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира. Социология XXI века. – М.: Логос, 2004. – 368 с.

Л.Г. Дротянко

ДЕМАРКАЦИЯ НАУЧНОГО И ВНЕНАУЧНОГО ЗНАНИЯ (к 75-летию С.Б.Крымского)

Статья посвящается творческому вкладу выдающегося украинского философа С.Б.Крымского в области философского осмысления феномена знания и принципов его деления на научное и вненаучное.

Drotyanko L.

DEMARCATIION BETWEEN SCIENTIFIC AND NON-SCIENTIFIC KNOWLEDGE (to the 75th anniversary of Krimsky S.)

The article is devoted to the creative contribution of the prominent Ukrainian philosopher Krimsky S. into the sphere of philosophical research of the “knowledge” phenomenon and principles of its dividing into scientific and non-scientific knowledge.